

Комунальний заклад
«Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека імені О.М. Горького»
Запорізької обласної ради

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Збірник статей

Випуск 5

Запоріжжя 2012

ЗМІСТ

<u>Козлова И. Из истории библиотеки Братства во имя Покрова Пресвятой Богородицы</u>	<u>3</u>
<u>Лиман І. Неопубліковані джерела з історії православної церкви на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. в архівних, музейних і бібліотечних зібраннях регіону</u>	<u>6</u>
<u>Константинова В. Джерела з історії урбанізаційних процесів на півдні України часів пізньої Російської імперії в архівних, музейних і бібліотечних зібраннях</u>	<u>15</u>
<u>Сидоренко И. Памятник истории и культуры</u>	<u>22</u>
<u>Тюркеджи І. Бібліотечне краєзнавство: бердянський вектор</u>	<u>24</u>
<u>Нагорная А. История Александровска в литературе</u>	<u>26</u>
<u>Изюмова Л. Краеведческие электронные ресурсы Запорожской ОУНБ имени А. М. Горького</u>	<u>30</u>

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ

БРАТСТВА ВО ИМЯ ПОКРОВА ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ

12 июля 1893 г. при Покровском соборе г. Александровска по инициативе протоиерея о. Иоанна Черного была создана благотворительная организация - Александровское братство Во имя Покрова Пресвятой Богородицы, «имеющее христианскую целью вспомоществование всем бедным без различия вероисповедания». «Вспомоществование всем бедным» включало в себя не только снабжение нуждающихся одеждой или предоставление денежных средств на приобретение необходимых для проживания продуктов питания и вещей (одежды, обуви, книг и т.д.). Члены братства должны были оказывать помощь и другими способами, а именно: «b) приисканием занятий, службы; c) облегчением воспитания детей неимущих родителей; d) заботами о сиротах...а с увеличением средств и расширением района деятельности общества – устройством приюта для детей, богадельни для престарелых, ночлежных домов, дешевых столовых и других учреждений для бедных».¹

Одним из главных направлений деятельности братства, наряду с оказанием материальной помощи лицам, впадшим в бедность, было «обеспечение населения духовной пищей». Важнейшую роль в разрешении этого вопроса должна была играть бесплатная библиотека, для создания которой совет братства (в первый же год существования благотворительной организации) выделил 200 руб. В последующие годы расходы братства на содержание библиотеки значительно возросли. Так, в период с 1 июля 1902 г. до 1 июля 1903 г. на библиотеку было выделено 566 руб. 82 коп. Поступали денежные средства и за счет проведения различных мероприятий, кружечных сборов. Например, почитателями таланта Т. Г. Шевченко был проведен музыкально-вокальный вечер, сбор с которого (57 руб.) был направлен на приобретение новых книг. Свой вклад в развитие библиотеки братства вносила и Александровская городская Дума, которая ежегодно выделяла 200 руб.

Открытие библиотеки состоялось в 1894 г. В первые годы своей деятельности библиотека располагалась в здании Александровской городской управы. Но помещение было очень маленьким и неудобным. Неудобной библиотека была и по месту своего нахождения в здании. Поскольку, чтобы

попасть в нее, необходимо было пройти через ряд кабинетов, занятых канцелярией управы. А поэтому обмен книг производился только в выходные дни, когда городская управа не работала.

В связи с этим в 1898 г. Покровским братством был поднят вопрос о необходимости строительства специального здания, в котором бы разместилась библиотека-читальня, проводились народные чтения, лекции, концерты и спектакли. Для строительства был подобран земельный участок - первоначально на Базарной улице, а впоследствии на Пушкинской площади. Но в построенном Александровским уездным комитетом попечительства о народной трезвости в 1903 г. здании, под строительство которого братство предоставило земельный участок и выделило значительные денежные средства (1350 руб.), разместился Народный дом. Комнаты, выделенные под библиотеку-читальню Покровского братства, вновь оказались неудобно расположенными и тесными. Но все же в новом помещении библиотека начала работать и в будние дни. Открывалась она в удобное для работающих время (в 4 часа в рабочие, в 3 часа в выходные дни) и работала 4 часа.

Каталог книг для библиотеки, утвержденный председателем совета протоиереем о. Иоанном Черным, был составлен на первых же заседаниях совета братства. Первоначальный выбор книг соответствовал программе С.Петербургского комитета грамотности. В год открытия (в августе 1894 г.) библиотека насчитывала 348 названий книг, которые располагались в 2 книжных шкафах. Но уже через три года, в сентябре 1897 г. в фонде числилось 1287 томов, а в 1903 г. – 1562.² Несмотря на небольшое количество имеющейся в библиотеке литературы, читатели могли ознакомиться с книгами не только духовного содержания, но и по различным отраслям науки: истории, географии, естествоведению, педагогике, медицине и гигиене, общественным и юридическим наукам и др. Но все же большую часть книжного фонда составляли художественная литература и периодические издания.

Книги в библиотеку приобретались через книжный магазин Александровского уездного земства (там они покупались со скидкой). Поступала также литература и в виде пожертвований от частных лиц.

Хотелось бы отметить, что, несмотря на новые поступления, количество книг увеличивалось очень медленно. Объяснялось это рядом причин. Книги довольно быстро приходили в негодность. Некоторые издания исключались из состава как неразрешенные Министерством народного просвещения. Довольно значительную часть потерь библиотеки составляли книги невозвращенные читателями. Хотя, как отмечал (и надеялся) совет братства в 1903 г. «в течение последних лет читатель несколько подтянулся и понемногу

начинает придавать ценность книге... Будем надеяться, рано или поздно победителем выйдет книга...»

Численность посетителей постоянно увеличивалась и на 1903 г. составляла 395 человек (мужчин – 231, женщин – 164). Читателем мог стать любой желающий вне зависимости от их сословной принадлежности и вероисповедания: так из 395 посетителей библиотеки мещан было – 286 человек, крестьян – 57, купцов – 27, дворян – 25. Из них же православных было 196, иудеев – 180, лютеран – 19. Если же брать по роду занятий, то учащихся было – 174, занимавшихся дома – 98, ремесленников – 47, торговцев – 38, земледельцев и занимавшихся извозом – 17, служащих – 21. Значительную часть читателей составляли дети и молодежь в возрасте от 10 до 30 лет (345 человек).³ В связи с этим для удобства посетителей, при проведении проверки наличия и осмотра состояния книг, составления алфавитного каталога летом 1903 г., была специально выделена детская библиотека.

Книги выдавались бесплатно всем, не имевшим возможности пользоваться книгами из платной библиотеки. Читатели предпочитали брать периодические издания, произведения Л. Н. Толстого, Ф. М. Достоевского, Мельникова, Соловьева, Н. В. Гоголя, Крестовского, Потапенко и др. Но с начала XX в. все же отмечался рост интереса читателей не только к художественной литературе, но и к научной.

Несмотря на все имевшиеся проблемы и недостатки, библиотека Александровского братства Во имя Покрова Пресвятой Богородицы внесла свой вклад в развитие культуры и образования жителей города Александровска.

¹ Государственный архив Запорожской области, Ф-56, оп.1, д. 146, л. 1.

² Там же, д. 151, л. 13 об., Ф-19, оп.1, д. 51, л. 2 об.

³ Там же, л. 3.

І. Лиман

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України
Бердянського державного педагогічного університету*

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ОСТАНЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТ. В АРХІВНИХ, МУЗЕЙНИХ І БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАННЯХ РЕГІОНУ

При вивченні історії православної церкви для наближення реальної джерельної бази до потенційної є необхідність залучення якомога ширшої сукупності писемних джерел, що, у свою чергу, потребує проведення суцільної евристики в установах, де існує гіпотетична можливість збереження відповідних матеріалів. Така потреба, зі свого боку, викликана тим, що особливості руху фондоутворення, історичні події останньої чверті XVIII – XX ст. значною мірою обумовили розпорошеність документів, які мають відношення до православної церкви на півдні України 1775 – 1861 рр.

Тож, з метою виявлення таких матеріалів, була проведена евристична робота в зібраннях архівів, історичних і краєзнавчих музеїв, бібліотек Автономної Республіки Крим, обласних, районних центрів Південної України, міста Севастополя.

Значний відсоток одиниць зберігання становлять документи фондів консисторії та духовних правлінь. Вони є джерелом інформації стосовно фактично всіх сфер діяльності відповідних органів єпархіальної влади, частково — функціонування місцевого духовенства і релігійного життя парафіян. У той же час, через свою фрагментарність документи жодного окремого зібрання не дають достатньо можливостей для реконструкції відповідних аспектів церковного життя.

Різноманітними є писемні документи, які зберігаються в одному з колишніх єпархіальних центрів Південної України — Сімферополі. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (ДААРК) включає фонд „Таврійська духовна консисторія” (Ф. 118), 935 з 6670 справ якого стосуються періоду до 1862 р., фонд „Феодосійська духовна консисторія” (Ф. 343), який складають 127 справ Феодосійської та Маріупольської вікарної єпархії за 1787 – 1800 рр. Більш низький щабель вертикалі єпархіального управління представлений фондом „Перекопське духовне правління” (Ф. 134), який включає 103 документи 1799 – 1832 рр., і фондом „Сімферопольське духовне правління” (Ф. 135), що містить 46 одиниць зберігання за 1793 – 1857 рр.

Два фонди зберігають документацію, яка відклалась у результаті діяльності південноукраїнських благочинних. Йдеться про Ф. 606 („Благочинний

церков Керч – Єнікальського округу”), 21 з 199 справ якого стосуються періоду до 1862 р, і Ф. 765 („Благочинний церков Євпаторійського округу”), у якому лише 2 справи стосуються періоду, який нас цікавить.

Сім фондів зберігають нечисленні документи соборів, які діяли на території Кримського півострова⁴. Ще десять фондів сформовані з документів парафіяльних церков Криму⁵.

Участь світських установ у вирішенні духовних питань досить представницько відбита в матеріалах фонду „Таврійське губернське правління” (Ф. 27). Окремі документи, які мають відношення до церковного життя, виявлені у фондах „Канцелярія Таврійського губернатора” (Ф. 26), „Канцелярія Феодосійського градоначальника” (Ф. 45); „Таврійське губернське дворянське депутатське зібрання” (Ф. 49), „Старо-Кримська міська ратуша” (Ф. 67), „Дирекція народних училищ Таврійської губернії” (Ф. 100), „Карасубазарська міська дума” (Ф. 169), „Сімферопольська міська дума” (Ф. 183), „Бахчисарайська міська дума” (Ф. 489), „Попов В.С.” (Ф. 535); „Таврійське обласне правління” (Ф. 799), „Катеринославський і Таврійський генерал-губернатор” (Ф. 801).

Одними із найбільш представницьких і за чисельністю документів, і за тематичним різноманіттям серед фондів обласних архівів є фонди Державного архіву Одеської області (ДАОО). Тут зберігається найбільша частина вцілілих паперів південноукраїнських духовних консисторій. За описом 1 Ф. 37 („Херсонська духовна консисторія”) в наявності є 675 справ, які стосуються періоду до 1862 р., описом 1 а — 127, 2 а — 349, 3 — 953, 3 а — 107, 4 — 174, 5 — 28, 6 — 23, 7 — 1, 8 — 11, 9 — 1, 10 — 2, 15 — 44, описом 17 — 1 справа. При цьому вражаючими є втрати документів цього фонду: звірка 1996 – 1997 рр. виявила, зокрема, відсутність 1225 з 1900 справ, які відносяться до періоду до 1862 р. і внесені до опису 1, 708 з 835 справ опису 1 а, 431 з 1384 справ опису 3.

Розташування в Одесі, крім установ єпархіальної влади, керівних установ Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства, визначення міста як центру навчального округу зумовили відкладення в місцевому архіві чисельних фондів відповідних управлінських структур. Залежно від компетенції тієї чи іншої установи в її фонди поступили відповідні матеріали, які мають відношення до церковної історії краю. Так, Ф. 1 („Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора”) містить справи стосовно взаємодії православного духовенства і керівництва генерал-губернаторства в питаннях влаштування храмів, поводження з духоворами, молоканами, старообрядцями, мусульманами, організації хресної ходи тощо. Документи про влаштування хресної ходи виявлені і в Ф. 457 („Канцелярія Одеського військового губернатора”). У Ф. 44 („Рішельєвський ліцей”) зберігаються справи, які стосуються діяльності храму і священнослужителів навчального закладу, участі законовчителів у діяльності світських освітніх установ. Про вирішення справ,

пов'язаних із церковним життям на міському рівні, містять інформацію справочинні документи Ф. 2 („Канцелярія Одеського градоначальника”), Ф. 4 („Одеська міська дума”), Ф. 17 („Одеський міський магістрат”). Відповідні матеріали стосовно військових поселень увійшли до Ф. 7 („Управління головного начальника південних поселень”). Деякі кількісні дані стосовно церков і духовенства знаходяться в документах фондів „Головний статистичний комітет Новоросійського краю” (Ф. 3) і „Одеський міський статистичний комітет” (Ф. 274).

Документи про зведення храмів відклались у фонді Одеського будівельного комітету (Ф. 59), про діяльність Одеської філії Російського Біблійного товариства — у фонді цієї філії (Ф. 272), про церкву тюремного замку й участь священників у задоволенні духовних потреб в'язнів — у фонді Одеського тюремного комітету (Ф. 361).

Службове листування архієпископа Інокентія (Борисова) знаходиться в особистому фонді цього архієрея (Ф. 167). У сімейному фонді „Стурдза–Гагаріни” (Ф. 141) зберігаються матеріали, які мають відношення до життя та діяльності письменника-богослова і благодійника О. Стурдзи та меценатки Р. Едлінг.

Значно гіршою є збереженість документів з церковної історії в архіві ще одного колишнього південноукраїнського єпархіального центру. Фонд Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО) „Катеринославська духовна консисторія” (Ф. 106) містить лише 299 справ, які стосуються останньої чверті XVIII – середини XIX ст., причому 289 з них відносяться до 1770-х – 1790-х рр. Про процеси, які відбувались в останній чверті XVIII ст. на території південноукраїнської єпархії, хоча і переважно за межами майбутніх Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній, дають уявлення документи фонду „Катерининське духовне правління” (Ф. 104). Ф. 193 містить колекцію метричних книг церков Катеринославської губернії, причому 51 одиниця зберігання тут відноситься до періоду до 1862 р. 4 справи з господарською документацією за 1838 – 1861 рр. знаходяться у фонді „Катеринославський кафедральний Преображенський собор” (Ф. 823). Розпорошені документи, які містять інформацію з тематики нашого дослідження, виявлені у Ф. 375 („Катеринославський верхній земський суд”), Ф. 648 („Катеринославська межова контора”), Ф. 741 („Катеринославська казенна суконна фабрика”).

Таким чином, на сьогодні в ДАДО зберігається лише невеликий відсоток тих матеріалів, які знаходились у розпорядженні катеринославських дослідників XIX – початку XX ст. Багато тисяч справ з церковної історії були втрачені під час нацистської окупації Дніпропетровська. Перелік фондів, у які входили, між іншим, церковні матеріали, і які загинули під час війни, зараз зашифрований „Ф.

р. – 1684. Катеринославська Губернська Архівна Комісія. Оп. 2”. Маємо номери та назви фондів, крайні дати документів, які в них зберігались, кількість аркушів в описах, кількість справ у кожному фонді. Не маємо головного — самих матеріалів. А ознайомлення з самим описом дає підстави стверджувати, що ці матеріали були багатими⁶. Крім того, що зберігались десятки фондів церков повітів Катеринославської губернії, фонди цілої низки духовних правлінь, до війни архів ще зберігав близько 13 тисяч справ лише у фондах Катеринославської духовної консисторії (не враховуючи фонд із діловодним номером 106 (IV) з крайніми датами 1896 – 1918 рр., в якому знаходилось ще 4903 справи). Велику цінність становили фонд Самарського монастиря, в якому налічувалась 1741 справа, фонд Катеринославської духовної семінарії, фонд Слов’янської та Херсонської єпархії.

Деяку специфіку мають матеріали Державного архіву Херсонської області (ДАХО). У колишньому губернському місті, в ім’я якого свого часу було названо єпархію (хоча сама архієрейська кафедра там і не знаходилась), зараз зберігається невелика частина колись цілісного фонду Херсонської духовної консисторії (Ф. 198), яка налічує 87 справ 1782 – 1861 рр. У ДАХО знаходиться фонд лише одного духовного правління (Ф. 207 — „Херсонське духовне правління”), але саме він є найбільш репрезентативним серед фондів подібних установ як за кількістю справ, так і за періодом, який вони охоплюють: у наявності є 2119 справ за 1782 – 1860 рр. Цінні матеріали стосовно відмежування підцерковної землі знаходяться у фонді „Херсонська (Новоросійська) губернська креслярня” (Ф. 14). Документація парафіяльних храмів зберігається у зведених архівних фондах „Церкви м. Херсона і Херсонського повіту” (Ф. 137), „Церкви Дніпровського повіту Таврійської губернії” (Ф. 259), „Церкви Мелітопольського повіту Таврійської губернії” (Ф. 316). Документи окремих храмів знаходяться у фондах 111, 169, 220, 262, 269⁷. Переважною частиною справ фондів храмів є метричні книги.

Переважання метричних книг серед документів фондів храмів має місце і в Державному архіві Миколаївської області (ДАМО). Зокрема метрики складають 68 з 74 справ 1795 – 1861 рр. фонду „Церкви Єлизаветградського (Бобринецького) повіту Херсонської губернії” (Ф. 475), 35 з 41 справи 1790 – 1861 рр. фонду „Церкви Одеського повіту Херсонської губернії” (Ф. 185), 162 з 208 справ 1795 – 1861 рр. фонду „Церкви Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 410) (21 справа цього фонду являє собою свідоцтва, видані парафіянам на право одружитися). Ще 16 метрик періоду, який нас цікавить, зберігається в Ф. 484 („Колекція метричних книг закладів релігійних культів, що існували на території Миколаївської області”). Метричними ж книгами представлені фонди храмів с. Сергіївка (Ф. 429)⁸ і Катеринівка (Ф. 478)⁹.

Цінні матеріали з історії військового духовенства містять фонди Миколаївського адміралтейського собору¹⁰ (щоправда, з 252 справ опису, що відносяться до періоду до 1862 р., 89 справ відсутні) і Очаківського військового собору¹¹.

Низка документів, які відповідають специфіці взаємодії відповідних установ з духовним відомством, виявлена у фондах Миколаївської міської думи (Ф. 222), Канцелярії Миколаївського військового губернатора (Ф. 230), Миколаївської міської поліції (Ф. 231), Миколаївського міського статистичного комітету (Ф. 239), Канцелярії будівництва міста Миколаєва (Ф. 243), Управління Чорноморських адміралтейських поселень (Ф. 246), Очаківської міської ратуші (Ф. 279), Херсонської губернської межової канцелярії (Ф. 335). Деякі матеріали з історії церковного будівництва на Миколаївщині увійшли до фонду „Редколегія тому „Історії міст і сіл УРСР. Миколаївська область” (Ф. р. – 2878). Вони являють собою переважно виписки з документів, що зберігаються в архівах і бібліотеках Києва і Москви.

План землі, що в 1844 р. належала Херсонському архієрейському будинку, плани декількох церковних ділянок містяться у фонді „Колекція карт і креслень” (Ф. р. – 2778).

Абсолютну більшість документів з церковної історії, які зберігаються в Державному архіві Запорізької області (ДАЗО), складають метричні книги¹². Тут метрики кожного храму становлять окремий фонд¹³. Крім того, метричні книги увійшли до Ф. 246 — „Херсонська духовна консисторія”. Перелік документів, які стосувались, між іншим, і релігійного життя міста Олександрівська першої половини ХІХ ст. та розглядалися місцевою ратушею, виявлений у Ф. 1¹⁴.

Серед матеріалів Державного архіву Донецької області (ДАДонО) найбільший інтерес становлять документи фонду „Благочинний 3 округу церков Бахмутського повіту м. Юзівки” (Ф. ф. 69), 191 справа якого обіймає період 1784 – 1861 рр.; фондів „Маріупольське духовне правління Новоросійської духовної консисторії” (Ф. ф. 132), „Інспектор Маріупольських духовних училищ” (Ф. ф. 163), „Соборна Харлампіївська церква” (Ф. ф. 215).

Заслуговують на увагу зібрання Державного архіву міста Севастополя (ДАМС). Саме для цього міського архіву в системі архівних установ України зроблене виключення: на зберігання сюди були передані з тоді ще Кримського обласного державного архіву (тепер — ДААРК) комплекси цінних документів ХVІІІ – ХІХ ст., які стосуються, зокрема, історії православ'я в регіоні.

В архіві документи з історії православ'я зберігаються в таких фондах: „Церква Дунайської гребної флотилії” (Ф. 3), „Митрофанівська церква боковий вівтар Севастопольського Адміралтейського собору” (Ф. 5), „Балаклавська Миколаївська церква” (Ф. 9), „Петропавлівська церква морського шпиталю” (Ф. 11), „Херсонський чоловічий монастир Св. Володимира, м. Севастополь”

(Ф. 19), „Балаклавський Георгіївський чоловічий монастир” (Ф. 20), „Комісія з будівництва в м. Севастополі храму Св. Володимира” (Ф. 21), „Севастопольський Адміралтейський собор та Володимирська церква бокового вівтаря” (Ф. 23). До того ж, в одному з особистих фондів зберігається справа, яка містить історичну записку про Володимирський собор у Херсонесі (Ф. р. – 567)¹⁵.

Із цих зібрань найбільш представницьким, а отже, таким, яке викликає найбільший науковий інтерес, є фонд Балаклавського Георгіївського монастиря, крайніми датами матеріалів якого є 1794 – 1920 рр. (між іншим, документи саме цього фонду є найстарішими серед тих, що зберігаються в ДАМС). Кілька справ фонду відмічені в описах як такі, що мають особливу цінність, оскільки містять автографи адміралів Ф.Ф. Беллінзгаузена, П.С. Нахімова, М.П. Лазарева. До 1794 – 1861 рр. відносяться 117 справ фонду. Переважна більшість з них містить вхідну та вихідну документацію монастиря: сенатські, синодальні, консисторські укази, інші папери, що надходили до обителі від представників різних щаблів керівництва військового, цивільного та духовного відомств, а також відповіді, що складались у монастирі на ці папери. Великий інтерес представляють книги надходжень, витрат і залишків монастирської та флотської сум, книги для запису свічних грошей, кошториси будівництва й ремонту монастирських споруд. Значний відсоток документів фонду становлять формулярні списки ієромонахів, вдових священиків, ієродияконів та послушників, інші матеріали особового складу.

У фонді іншого монастиря, Херсонеського Св. Володимира, матеріали якого мають крайні дати 1853 – 1919 рр., періоду, який нами розглядається, стосуються 14 справ. Дві з них містять переважно укази Таврійської духовної консисторії¹⁶, одна – вихідну документацію монастиря¹⁷, ще одна – документи про призначення, переміщення та звільнення ченців¹⁸. Більшість же документів мають відношення до господарських питань: справи фонду висвітлюють відновлення монастиря після Кримської війни, відведення обителі земельних ділянок, зведення в Херсонесі собору Св. Володимира, влаштування монастирського подвір'я в Севастополі, зведення будинку при монастирі.

Більшість фондів ДАМС, які мають відношення до історії православної церкви кінця XVIII – середини XIX ст., являють собою зібрання метричних книг. У фонді Петропавлівської церкви морського шпиталю з 50 справ 1820 – 1861 рр. 49 містять метричні книги. Метричні записи 1815 – 1860 рр. про народження, шлюби та смерті складають 74 справи фонду Севастопольського Адміралтейського собору та Володимирської церкви бокового вівтаря. 30 метричних книг складають фонд церкви Дунайської гребної флотилії. У фонді Митрофанівської церкви бокового вівтаря Севастопольського Адміралтейського

собору зберігається 5 метричних книг 1854 – 1861 рр., а у фонді Балаклавської Миколаївської церкви – 4 метричні книги 1857 – 1861 рр.

Низку писемних джерел з історії православної церкви регіону останньої чверті XVIII – середини XIX ст. виявлено в музеях Південної України. У цьому плані найбільш представницькими є зібрання Нікопольського краєзнавчого музею (НКМ) і Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького (ДІМ). Фонди НКМ містять копії законодавчих та актових документів, сповідні розписи, шлюбні обшуки, свідоцтва, видані священиками парафіянам, справочинну документацію благочинних, церковні книги видатків і надходжень, які хронологічно охоплюють весь період 1770-х – 1860-х рр. і стосуються храмів та населення Нікопольщини. У ДІМ, крім кількох десятків копій законодавчих документів (переважно височайших і синодальних указів), які надходили до Півдня з Петербурга в останній чверті XVIII – середині XIX ст., геометричних планів володінь архієрейського будинку зберігаються рештки архіву Азовської і Новоросійської губернської канцелярії, серед яких найбільшу цінність для нашого дослідження мають ордери Г. Потьомкіна, які стосуються церковних справ, зокрема утримання представників закордонної церковної ієрархії, які переселились на Південь. Комплекс ордерів цього зібрання був виданий у 1905 р. О. Богумілом¹⁹.

Поодинокі і, разом із тим, у багатьох випадках надзвичайно цінні писемні джерела з історії православ'я зберігаються в інших музеях регіону. Зокрема в Бердянському краєзнавчому музеї (БКМ) знаходяться оригінали щоденників титулярного радника В. Крижанівського²⁰, в яких міститься інформація про життя Бердянська, у тому числі і релігійне, 1830-х – 1870-х рр.²¹ У 2002 р. ці щоденники, а також щоденники В. Крижанівського за 1875 і 1876 рр. вдалося видати²². У Маріупольському краєзнавчому музеї (МКМ) зберігаються оригінали жалуваної грамоти християнам-грекам, виведеним із Криму під керівництвом митрополита Ігнатія²³, карти 1779 р. частини земель Маріупольського повіту, відведеної під поселення цих греків²⁴, книги перепису духовенства Маріупольського повіту за 1782 р.²⁵, метричної книги церкви с. Великі Каракуби²⁶. Креслення низки херсонських храмів, храмоздатна грамота на зведення церкви Молдаванської слобідки Одеси, план землі Софроніївської пустині виявлені в Херсонському краєзнавчому музеї (ХКМ). У Мелітопольському краєзнавчому музеї (МелКМ) знаходяться кілька свідоцтв, виданих на початку XIX ст. селянам, які бажали вінчатись²⁷. Кілька документів, які стосуються церковного життя Олександрівська, відклались у фондах Запорізького краєзнавчого музею (ЗКМ)²⁸. У Запоріжжі ж, у Національному заповіднику „Хортиця” (НЗХ) знаходиться зібрання копій карт і планів адміністративно-територіальних одиниць та місцевостей Південної України XVIII – середини XIX ст., на яких, між іншим, позначені і релігійні споруди.

Значну цінність становить збірка стародруків, у які ввійшла богослужебна література з південноукраїнських храмів. У неї, зокрема, включено „Чинопослідування”, яке знаходилось при Покровській церкві колишньої Нової Січі, про що на титульному аркуші видання зроблений відповідний запис²⁹. Богослужебні книги греків, які переселились в останній чверті XVIII ст. до Маріупольського повіту, із рукописними записами на маргіналіях зберігаються в Донецькому краєзнавчому музеї (ДКМ)³⁰. У Токмацькому краєзнавчому музеї (ТКМ) виявлена частина метричної книги за 1853 р.³¹

Рукописні джерела виявлені і у фондах південноукраїнських бібліотек. Зокрема Рукописний відділ Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (РВ ОДНБ) містить листування архієпископа Інокентія (Борисова)³², іменні укази останньої чверті XVIII – початку XIX ст.³³ У відділі рідкісних і цінних видань Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара (ВРіЦВ ХОУНБ) знаходиться нерозібраний, неописаний сімейний архів священнослужительської династії Гошкевичів, у якому деякі документи відносяться до середини XIX ст. Колекція зібраних відомим запорізьким краєзнавцем В. Фоменком копій карт XVIII – XIX ст. із зазначеними на деяких із них церквами зберігається в краєзнавчому відділі Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Горького.

Загалом неопубліковані джерела, що відклались у південноукраїнських архівних, музейних і бібліотечних зібраннях, в комплексі з матеріалами фондів архівів, музеїв і бібліотек, розташованих за межами регіону (перш за все — у Києві, Петербурзі та Москві) і з опублікованими джерелами дають можливість реконструювати історію православної церкви на Півдні в «посткозацькі» часи.

⁴ ДААРК. — Ф. 277: „Миколаївський собор, м. Перекоп”; Ф. 281: „Олександр-Невський собор, м. Феодосія”; Ф. 289: „Керченський Троїцький собор”; Ф. 291: „Адміралтейський собор і Володимирська церква, м. Севастополь”; Ф. 296: „Миколаївський собор, м. Євпаторія”; Ф. 301: „Миколаївський собор, м. Бахчисарай”; Ф. 312: „Олександр-Невський кафедральний собор, м. Сімферополь”.

⁵ ДААРК. — Ф. 261: „Церква Тенгінського укріплення, м. Керч”; Ф. 297: „Феодоро-Стратилатівська церква, м. Алушта”; Ф. 300: „Іоанно-Златоустівська церква, м. Ялта”; Ф. 309: „Петро-Павлівська церква, м. Сімферополь”; Ф. 310: „Преображенська церква, м. Сімферополь”; Ф. 412: „Успенська церква с. Алушка, Ялтинського повіту”; Ф. 512: „Іоанно-Предтечинська церква, с. Биясали Сімферопольського повіту”; Ф. 645: „Іоанно-Предтечинська церква, масток „Массандра”, Ялтинський повіт”; Ф. 651: „Вознесенська церква пос. Корейз, Ялтинського повіту”; Ф. 692: „Успенська церква, м. Бахчисарай”.

⁶ Лиман І.І. Документи з історії православної церкви на півдні України XVIII – середини XIX ст., втрачені під час окупації Дніпропетровська нацистськими військами // Україна в другій світовій війні: бачення через роки. Матеріали Всеукраїнської конференції, присвяченої 60-річчю визволення України і Перемоги над фашизмом (м. Бердянськ, 30 – 31 березня 2004 р.) — Запоріжжя: Просвіта, 2004. — С. 82 – 88.

⁷ ДАХО. — Ф. 111: „Катерининський собор, м. Херсон”; Ф. 169: „Успенський собор, м. Херсон”; Ф. 220: „Покровський молитовний будинок, с. Музиківка Херсонського повіту”; Ф. 262: „Богородицький молитовний будинок, с. Прогної Дніпровського повіту Таврійської губернії”; Ф. 269: „Варварівський молитовний будинок, с. Першоприморське Дніпровського повіту Таврійської губернії”.

⁸ ДАМО. — Ф. 429: „Покровський молитовний будинок, с. Сергіївка Братської волості Бобринецького повіту Херсонської губернії”.

⁹ ДАМО. — Ф. 478: „Катерининська церква с. Катеринівка Анан’ївського повіту Херсонської губернії”.

¹⁰ ДАМО. — Ф. 168: „Миколаївський адміралтейський собор”.

¹¹ ДАМО. — Ф. 169: „Очаківський військовий собор”.

¹² Лиман І.І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 7. — К., 2001. — С. 197 – 211.

¹³ ДАЗО. — Ф. 19: „Покровська соборна церква, м. Запоріжжя”; Ф. 49: „Троїцька церква с. Воскресенка, Гуляйпільського повіту”; Ф. 55: „Преображенська церква с. Мала Токмачка Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 114: „Успенська церква с. Успенівка Олександрівського повіту”; Ф. 115: „Хрестовоздвиженська церква с. Вишетарасівка Катеринославського повіту і губернії”; Ф. 116: „Архангело-Михайлівська церква с. Камишеваха Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 117: „Петропавлівська церква с. Петрово-Свистуново Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 121: „Миколаївська церква с. Покровка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 123: „Олександро-Невська церква Олександрівської фортеці Олександрівського ж повіту Катеринославської губернії”; Ф. 124: „Іллінська церква с. Катеринівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 126: „Стрітенська церква с. Мавросівка Мелітопольського повіту Таврійської губернії”; Ф. 128: „Іллінська церква с. Ігнатівка Катеринославського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 132: „Георгіївська церква с. Санжарівка Туркенивської волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 133: „Миколаївська церква с. Мала Знамянка Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 134: „Миколаївська церква с. Біленьке тієї ж волості Катеринославського повіту і губернії”; Ф. 135: „Соборна Покровська церква м. Орхів Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 136: „Іллінська церква с. Наталівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 137: „Миколаївська церква с. Новомиколаївка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 140: „Петропавлівська церква с. Балабіно Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 145: „Успенська церква с. Андріївка тієї ж волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 148: „Вознесенська церква с. Федорівка тієї ж волості Катеринославської губернії”; Ф. 149: „Троїцька церква с. Вознесенка тієї ж волості Гуляйпільського повіту Таврійської губернії”; Ф. 150: „Миколаївська с. Пологи тієї ж волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 151: „Миколаївська церква с. Заливне Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 152: „Успенська церква с. Басані Орхівської волості Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 169: „Петропавлівська церква с. Гайчуль Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 170: „Успенська церква с. Гусарка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 172: „Миколаївська церква с. Жеребець Орхівської волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 178: „Преображенська церква с. Новоспаське Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 179: „Преображенська церква с. Преображенка Орхівської волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 183: „Богородичний молитовний будинок с. Бельманка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 186: „Миколаївська церква Петровського посаду Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 187: „Миколаївська церква с. Білоцерківка Олександрівського повіту Катеринославської губернії”; Ф. 237: „Молитовний будинок м. Бердянськ того ж повіту Таврійської губернії”; Ф. 239: „Свято-Троїцька церква с. Берестове Андріївської волості Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 240: „Троїцька церква с. Поповка Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 241: „Різдва-Богородицька церква с. Аул Мелітопольського повіту Таврійської губернії”; Ф. 242: „Покровська церква с. Андріївка тієї ж волості Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 243: „Миколаївська церква с. Миколаївка Бердянського повіту Таврійської губернії”; Ф. 244: „Миколаївська церква с. Білоцерківка Мелітопольського повіту Таврійської губернії”; Ф. 245: „Вознесенський собор м. Бердянськ того ж повіту Таврійської губернії”.

¹⁴ ДАЗО. — Ф. 1: „Олександрівська ратуша”. — Оп. 1. — Спр. 351. — Арк. 10 зв., 20 зв., 24, 30, 36 зв., 37 зв., 40 зв.

¹⁵ ДАМС. — Ф. р. — 567: „Колекція документів з історії м. Севастополя”. — Оп. 5: Опис документів Венікєєва Є.В. — Спр. 100.

¹⁶ ДАМС. — Ф. 19: „Херсонський чоловічий монастир Св. Володимира, м. Севастополь”. — Оп. 1. — Спр. 3, 9.

¹⁷ Там само. — Спр. 1.

¹⁸ Там само. — Спр. 6.

¹⁹ Богумил. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. — Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905. — Вып. 2. — С. 1 – 134.

²⁰ БКМ. — КП – 34639 / Д – 15244; КП – 34640 / Д – 15245; КП – 34641 / Д – 15246.

²¹ Лиман І.І. Щоденник В. Крижанівського як джерело з церковної історії Південної України ХІХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя: Просвіта, 2002. — Випуск ХV. — С. 111 – 116.

²² Баханов К.А., Лыман И.И. Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. — Запорожье: Просвіта, 2002. — 218 с., ил.; Шандра В. Баханов К.А., Лыман И.И. Бердянск в дневниках титулярного советника В.К.Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. — Запорожье: Просвіта, 2002. — 218 с., ил. // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 8/9. — Т. 11/12. — К. – Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2004. — С. 755 – 758.

²³ МКМ. — Д – 3471.

²⁴ МКМ. — Д – 3354.

²⁵ МКМ. — Д – 3467.

²⁶ МКМ. — Д – 3500.

²⁷ МелКМ. — КВ – 1928 / Д – 84; КВ – 1929 / Д – 85.

²⁸ ЗКМ. — КВ – 25719 / Д – 6794; Д – 192.

²⁹ НЗХ. — КН – 1434 / П – 46.

³⁰ ДКМ. — КБ – 102; КБ – 122; КБ – 123; КБ – 124; КБ – 127; КБ – 128.

³¹ ТКМ. — КВ – 1951.

³² РВ ОНБ. — РКП 58 / 31.

³³ РВ ОНБ. — РКП 54 / 4; РКП 62 / 3.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ЧАСІВ ПІЗНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В АРХІВНИХ, МУЗЕЙНИХ І БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАННЯХ

Задля акцентування уваги на тих джерельних комплексах, які, попри свою важливість для реконструкції урбанізаційної історії Півдня, досі залишалися не введеними до наукового обігу, вважаємо за доцільне зосередитися на розгляді джерел при їх розподілі за формальною ознакою на неопубліковані та опубліковані із наголосом на характері їхнього представництва в архівних, музейних зібраннях і рукописних фондах бібліотек.

Особливий адміністративний статус, який мала в досліджуваній нами період Одеса, концентрація тут як чисельних управлінських структур, так і підприємств та організацій значною мірою зумовили відкладення в Державному архіві Одеської області писемних документів, вельми різноманітних за походженням. Надзвичайний інтерес у контексті дослідження з історії урбанізації становлять у першу чергу матеріали фондів, що відклалися в результаті діяльності управлінських структур генерал-губернаторств — “Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора” (Ф. 1), “Управління тимчасового Одеського генерал-губернатора” (Ф. 5); градоначальства — “Канцелярія Одеського градоначальника” (Ф. 2), “Канцелярія Одеського поліцмейстера” (Ф. 314); структур у підпорядкуванні градоначальника — “Одеський (міський) статистичний комітет” (Ф. 274); органів міського самоврядування — “Одеська міська дума” (Ф. 4); єпархіальної влади — “Херсонська духовна консисторія” (Ф. 37); низки управлінських структур інших відомств — “Канцелярія попечителя Одеського навчального округу” (Ф. 42), “Управління Одеського поштово-телеграфного округу” (Ф. 307); окремих установ — “Новоросійський університет” (Ф. 45) тощо.

На окрему увагу заслуговують фонди архівів, розташованих в інших південноукраїнських містах — колишніх центрах градоначальств.

Зокрема в Державному архіві Миколаївської області відклалися фонди управлінських структур військового губернаторства — “Канцелярія Миколаївського військового губернатора” (Ф. 230); градоначальства — “Канцелярія Миколаївського градоначальника” (Ф. 229); поліції — “Миколаївська міська поліція” (Ф. 231); міського статистичного комітету — “Миколаївський міський статистичний комітет” (Ф. 239); органів міського самоврядування — “Миколаївська міська дума” (Ф. 222), “Миколаївська міська управа” (Ф. 216), “Очаківська міська дума” (Ф. 224), “Вознесенська міська дума” (Ф. 225), “Очаківська міська ратуша” (Ф. 279), “Вознесенська міська управа” (Ф. 331), станових органів — “Миколаївська міщанська управа” (Ф. 218), “Богоявленська міщанська управа” (Ф. 219); підприємств — “Миколаївський

суднобудівний завод “Наваль” Бельгійського акціонерного товариства” (Ф. 297); закладів охорони здоров’я — “Міська лікарня Миколаївської міської управи” (Ф. 308); храмів — “Миколаївський Адміралтейський собор протопресвітера військового та морського духівництва” (Ф. 168), “Очаківська Свято-Миколаївська соборна церква” (Ф. 169), “Церкви Херсонського повіту Херсонської губернії (об’єднаний архівний фонд)” (Ф. 410); освітніх і культурних установ — “Вознесенська жіноча гімназія” (Ф. 124), “Миколаївська міська громадська бібліотека” (Ф. 142); низки комісій і комітетів, що діяли в місті — “Миколаївська комісія з організації свят з приводу коронації Олександра III” (Ф. 203), “Миколаївська комісія з організації свят з приводу коронації Миколи II” (Ф. 204), “Миколаївський особливий комітет піклування про народну тверезість” (Ф. 207), “Миколаївський комітет народних читань” (Ф. 208), “Миколаївський піклувальний про в’язниці комітет” (Ф. 209); благодійних товариств — “Миколаївське відділення товариства піклування про бідних армійського та флотського духівництва” (Ф. 309).

З-поміж міст півдня України, які на сьогодні не є обласними центрами, свого часу було зроблено виняток для Севастополя: до міського архіву з тоді ще Кримського обласного державного архіву були передані цінні документальні комплекси дореволюційного періоду. Тож в архіві цього колишнього центру градоначальства зберігаються фонди “Канцелярія Севастопольського градоначальника” (Ф. 15), “Управління поліцмейстера Севастопольського градоначальства” (Ф. 27), “Карантинне агентство Севастопольського градоначальника” (Ф. 22), “Севастопольський міський магістрат” (Ф. 18), “Севастопольська міська управа” (Ф. 25), “Севастопольське Костянтинівське реальне училище попечителя Одеського навчального округу” (Ф. 26), “Комісія музею Севастопольської оборони” (Ф. 7)”, “Комісія з будівництва в Севастополі храму Св. Володимира” (Ф. 21), “Колекція метричних книг церков Севастопольського благочиння” (Ф. 30).

З огляду на губернський статус, який мали Сімферополь, Херсон і Катеринослав (згодом — Дніпропетровськ), зібрання розташованих у цих містах архівів містять фонди відповідних щаблів управління. Разом із тим, специфіка представництва в губернських центрах органів влади, установ і підприємств (що буде розглянута нами у наступних розділах), обставини фондозберігання зумовили вельми нерівну репрезентативність фондів зазначених архівів.

Найбільш представницькими є фонди розташованого в Сімферополі Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим.

Тут у контексті дослідження, присвяченого урбанізаційним процесам, найціннішими видаються матеріали губернських установ — “Канцелярія Таврійського губернатора, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 26), “Таврійське губернське правління, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 27), “Дирекція народних училищ Таврійської губернії попечителя Одеського навчального округу, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 100); міського поліцейського управління — “Сімферопольське міське поліцейське управління Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії”

(Ф. 197); установ, що діяли при Керч-Єнікальському градоначальнику — “Канцелярія Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії” (Ф. 162), “Керч-Єнікальський особливий комітет піклування про народну тверезість Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії” (Ф. 164), “Керч-Єнікальське особливе присутствіє по міських справах Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії” (Ф. 167); органів міського самоврядування — “Карасубазарська міська дума, м. Карасубазар Таврійської губернії” (Ф. 169), “Сімферопольська міська дума, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 183), “Бахчисарайська міська управа, м. Бахчисарай Таврійської губернії” (Ф. 64), “Ялтинська міська управа, м. Ялта Таврійської губернії” (Ф. 522), “Євпаторійська міська управа, м. Євпаторія Таврійської губернії” (Ф. 681); станових установ — “Бахчисарайська міська міщанська управа, м. Бахчисарай Таврійської губернії” (Ф. 55), “Карасубазарська міська міщанська управа, м. Карасубазар Таврійської губернії” (Ф. 177); міського статистичного комітету — “Керченський міський статистичний комітет при Керч-Єнікальській міській управі, м. Керч Таврійської губернії” (Ф. 286); портового управління — “Управління міське Ялтинського торгового порту Відділу торгових портів Міністерства торгівлі та промисловості, м. Ялта Таврійської губернії” (Ф. 158); установ і чиновників, що опікувалися міжміським сполученням у Криму — “Управління роботами по влаштуванню доріг у Таврійській губернії, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 175), “Начальник ділянки Кримських шосе Правління Київського округу шляхів сполучення, м. Ялта Таврійської губернії” (Ф. 250), “Таврійська губернська будівельна та дорожня комісія Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії” (Ф. 791).

Серед фондів Державного архіву Херсонської області найбільший інтерес у контексті нашого дослідження становлять зібрання, що відклалися внаслідок діяльності губернських установ — “Канцелярія Херсонського цивільного губернатора Міністерства внутрішніх справ, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 1), “Херсонська губернська палата державного майна Міністерства державного майна, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 300), “Херсонська казенна палата Міністерства фінансів, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 22), “Херсонська губернська креслярня Міністерства юстиції, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 14); органів міського самоврядування — “Херсонська міська управа Міністерства внутрішніх справ, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 4); єпархіального керівництва — “Херсонська духовна консисторія Синоду, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 198); освітніх установ — “Херсонська земська фельдшерська школа Херсонської губернії земської управи, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 20), “Херсонське морехідне училище дальнього плавання Міністерства торгівлі і промисловості, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії” (Ф. 212); інших відомчих установ — “Херсонське відділення Державного банку Міністерства фінансів, м. Херсон Херсонського

повіту Херсонської губернії” (Ф. 195), “Поштово-телеграфні контори і відділення Одеського поштово-телеграфного округу Херсонської губернії” (Ф. 82).

Менш репрезентативними в порівнянні з архівозбірками двох інших колишніх губернських центрів Півдня є фонди Державного архіву Дніпропетровської області, що значною мірою зумовлено обсягами втрат, яких він зазнав унаслідок німецької окупації міста. Тут на особливу увагу заслуговують фонди губернських установ — “Канцелярія Катеринославського губернатора” (Ф. 11), “Катеринославське губернське правління” (Ф. 20), “Канцелярія старшого фабричного інспектора Катеринославської губернії” (Ф. 23), “Катеринославське губернське з військової повинності присутствіє” (Ф. 54), “Катеринославська губернська тюремна інспекція” (Ф. 113), “Катеринославська губернська палата кримінального суду” (Ф. 368); органів міського самоврядування — “Катеринославська міська дума і управа” (Ф. 469).

Менш різноманітними в плані походження є документи фондів архівів теперішніх обласних центрів, які в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. мали повітовий статус. Тож їх опрацювання дає можливість простежити специфіку урбанізаційних процесів передусім у повітових і безповітових містах.

Зокрема в Державному архіві Кіровоградської області найбільшу цінність для реконструкції минулого Єлисаветграда періоду, що нас цікавить, становлять фонди “Єлисаветградський міський магістрат, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 76), “Єлисаветградська міська дума, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 18), “Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 78), “Єлисаветградська міщанська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 17), “Єлисаветградська реміснича управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 359), “Єлисаветградська дворянська опіка, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 52), “Єлисаветградський повітовий предводитель дворянства, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 21), “Єлисаветградський міський сирітський суд, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 53), “Єлисаветградська чоловіча класична гімназія, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 59), “Єлисаветградська міська громадська бібліотека, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 66), “Єлисаветградський машинобудівний та чавуноливарний завод товариства “В.А. Яскульський”, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 1), “Єлисаветградський міський громадський банк, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 11); минулого колись безповітового Новомиргорода — “Новомиргородська міська дума, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 25), “Новомиргородська міська управа, м. Новомиргород Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 23), “Новомиргородська міщанська управа, м. Новомиргород Єлисаветградського

повіту Херсонської губернії” (Ф. 24); Бобринця — “Бобринецька міська дума, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 360), “Бобринецька міська ратуша, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 361), “Бобринецький міщанський староста, м. Бобринець Єлисаветградського повіту Херсонської губернії” (Ф. 362).

Відтворити “міську історію” Олександрівська другої половини ХІХ – початку ХХ ст. певною мірою дозволяють матеріали фондів Державного архіву Запорізької області — “Олександрівська міська ратуша” (Ф. 1), “Олександрівська міська дума і управа” (Ф. 24), “Олександрівська повітова земська управа” (Ф. 56), “Олександрівський повітовий землемір” (Ф. 230), “5-й округ Катеринославського губернського акцизного управління, м. Олександрівськ” (Ф. 27), “Олександрівська міська жіноча гімназія” (Ф. 4), “Олександрівське технічне училище з нижчою ремісничою школою при ньому” (Ф. 6), “Олександрівське міське комерційне училище” (Ф. 58), “Олександрівське міське 1-ше вище початкове 6-класне училище” (Ф. 77), “Олександрівське відділення Імператорського товариства судноплавства” (Ф. 2), “Фабричний інспектор 3-ї ділянки Катеринославської губернії” (Ф. 32), “Механічний і чавуноливарний завод торгово-промислового товариства “Лепп і Вальман”, м. Олександрівськ” (Ф. 30), “Завод землеробних машин і знарядь товариства “Копп”, м. Олександрівськ” (Ф. 158).

У Державному архіві Луганської області урбанізаційні процеси досліджуваного нами періоду відобразилися перш за все в документах фондів “Луганська міська управа, м. Луганськ Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії” (Ф. 60), “Слов’яносербська повітова земська управа, м. Луганськ Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії” (Ф. 61), “Слов’яносербське повітове казначейство, м. Луганськ Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії” (Ф. 62), “Радомське відділення державного банку, м. Луганськ Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії” (Ф. 34), “Луганський паровозобудівний завод Гартмана Російського акціонерного товариства машинобудівних заводів Гартмана, м. Луганськ Слов’яносербського повіту Катеринославської губернії” (Ф. 2).

Єдиним обласним архівом Південної України, розташованим у населеному пункті, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не мав статусу міста, є Державний архів Донецької області. Втім, його зібрання важливі не тільки для вивчення історії розташованих на території області колишнього окружного і повітового міста Маріуполь (“Маріупольська міська дума” (Ф. 107), “Маріупольська міська управа” (Ф. 113), “Маріупольська портова митниця” (Ф. 134), “Управління робіт Маріупольського порту” (Ф. 117), “Інспектор Маріупольських духовних училищ” (Ф. 163)) і повітового ж Бахмута (“Бахмутська міська управа” (Ф. 90)), а й для простеження поширення урбанізаційних процесів за межами офіційно визнаного “міського простору” (“Новоросійське товариство кам’яновугільного, залізного, сталевого й рейкового виробництва, м. Юзівка” (Ф. 6).

Низка цінних писемних, речових джерел, фотодокументів з “міської історії” виявлена нами в музеях південноукраїнських міст. Зокрема йдеться про Центральний музей Тавриди, Одеський історико-краєзнавчий музей, Донецький, Запорізький, Кіровоградський, Луганський, Миколаївський, Херсонський обласні краєзнавчі музеї, Мелітопольський, Бердянський краєзнавчі музеї.

Неопубліковані писемні документи з історії Одеси другої половини XIX ст. виявлені у фондах відділу рідкісних видань і рукописів Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького.

Джерельні комплекси з проблематики, що нас цікавить, відклались і в установах за межами південноукраїнського регіону.

Зокрема в Центральному державному історичному архіві в м. Київ (ЦДАК України) “міського простору” регіону другої половини XIX – початку XX ст. прямо стосуються матеріали фондів “Канцелярія Миколаївського військового губернатора” (Ф. 356), “Жандармське управління м. Одеса” (Ф. 385), “Штаб-офіцер корпусу жандармів в м. Одеса” (Ф. 1252), “Помічник начальника жандармського управління м. Одеса в Одеському порту” (Ф. 339), “Помічник начальника Херсонського губернського жандармського управління в м. Миколаїв” (Ф. 354), “Миколаївський розшуковий пункт Херсонського губернського жандармського управління” (Ф. 359), “Одеське розшукове відділення” (Ф. 386), “Одеський військово-окружний суд” (Ф. 347), “Одеська судова палата” (Ф. 348), “Прокурор Одеської судової палати” (Ф. 419), “Управління Херсонських військових поселень, м. Єлисаветград” (Ф. 1316).

Неабияку цінність у контексті нашої проблематики становлять окремі документи фондів Інституту Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського “Одеське товариство історії та старожитностей” (Ф. V), “Архів ВУАН” (Ф. X), “Архів Синоду” (Ф. XIII), “Кабінет єврейської культури” (Ф. 190), “Новицький Я.П.” (Ф. 202).

Найбільш представницьким зібранням джерел з досліджуваної нами проблематики за межами Південної України є Російський державний історичний архів, де документи, продюковані на Півдні або стосовно безпосередньо його міст, виявлені у фондах “Головне управління у справах місцевого господарства Міністерства внутрішніх справ” (Ф. 1288), “Господарський департамент Міністерства внутрішніх справ” (Ф. 1287), “Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ” (Ф. 1284), “Центральні установи Міністерства фінансів по частині торгівлі та промисловості” (Ф. 22), “Департамент мануфактур і внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів” (Ф. 18), “Головне управління у справах печаті” (Ф. 776), “Акціонерне товариство “Російський провіант у Маріуполі”” (Ф. 1502).

Документи щодо міст Південної України, продюковані в результаті діяльності центральних органів державної влади та їхніх зносин з установами на місцях, зберігаються у фондах Державного архіву Російської Федерації “Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ” (Ф. 102), “Третє відділення Власної Її Імператорської Величності канцелярії” (Ф. 109), “Верховна розпорядча комісія зі збереження державного порядку і громадського спокою”

(Ф. 94), “Імператор Олександр II” (Ф. 678), “Товариство піклування про тюрми Міністерства юстиції” (Ф. 123).

Окремі писемні джерела, що стосуються міст Південної України, зберігаються в Науково-дослідному відділі рукописів Російської державної бібліотеки — “Мілютіни” (Ф. 169), “Відділ рукописів. Зібрання” (Ф. 218).

Переважно приватне листування діячів (з діячами) науки та культури Півдня виявлено в персональних фондах відділу рукописів Російської Національної Бібліотеки “Айвазовський І.К.” (Ф. 9), “Гаєвський В.П.” (Ф. 82), “Бикови” (Ф. 118), “Бичкови” (Ф. 120), “Зібрання П.Л. Вакселя” (Ф. 124), “Корнілов І.П.” (Ф. 377), “Краєвський А.О.” (Ф. 391), “Ніконов М.М.” (Ф. 521), “Платонов С.Ф.” (Ф. 585), “Половцови” (Ф. 601), “Помяловський І.В.” (Ф. 608), “Піпін О.М.” (Ф. 621), “Толстой І.І.” (Ф. 781), “Тюменев І.Ф.” (Ф. 796), “Гіль Х.Х.” (Ф. 904), “Ковалевські” (Ф. 1004), “Візель” (Ф. 1033).

Насамкінець огляду джерел з історії урбанізаційних процесів Південної України варто наголосити, що широта урбаністичної проблематики, стан розвитку діловодства, досягнення видавничої справи другої половини ХІХ – початку ХХ ст., добра, порівняно з попередніми історичними періодами, збереженість архівних фондів та ціла низка інших чинників зумовили існування потенційної джерельної бази, актуалізувати яку в повному обсязі одному дослідникові чи навіть інституції не уявляється можливим. Адже лише виявлені та опубліковані нами спільно з І.І. Лиманом матеріали з історії тільки одного міського навчального закладу регіону — Бердянської чоловічої гімназії — склали двотомник обсягом 134 умовних друкованих аркушів [1; 2]. (ще два томи цього археографічного видання, в яких простежується історія Бердянського навчального закладу 1920 – 1953 рр. і вміщується ряд документів з історії гімназії останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., мають обсяг 140 умовних друкованих аркушів [3; 4]).

Джерела та література

1. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина ХІХ століття) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман.— К.: Освіта України, 2006. — 528 с. — (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I).
2. Бердянська чоловіча гімназія (1901 – 1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. — К.: Освіта України, 2007. — 631 с. — (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том II).
3. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920 – 1935 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова.— К.: Освіта України, 2008. — 569 с. — (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том III).
4. Бердянський інститут соціального виховання. Педагогічний інститут. Учительський інститут (1932 – 1953 роки) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман.— К.: Освіта України, 2009. — 782 с. — (Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том IV).

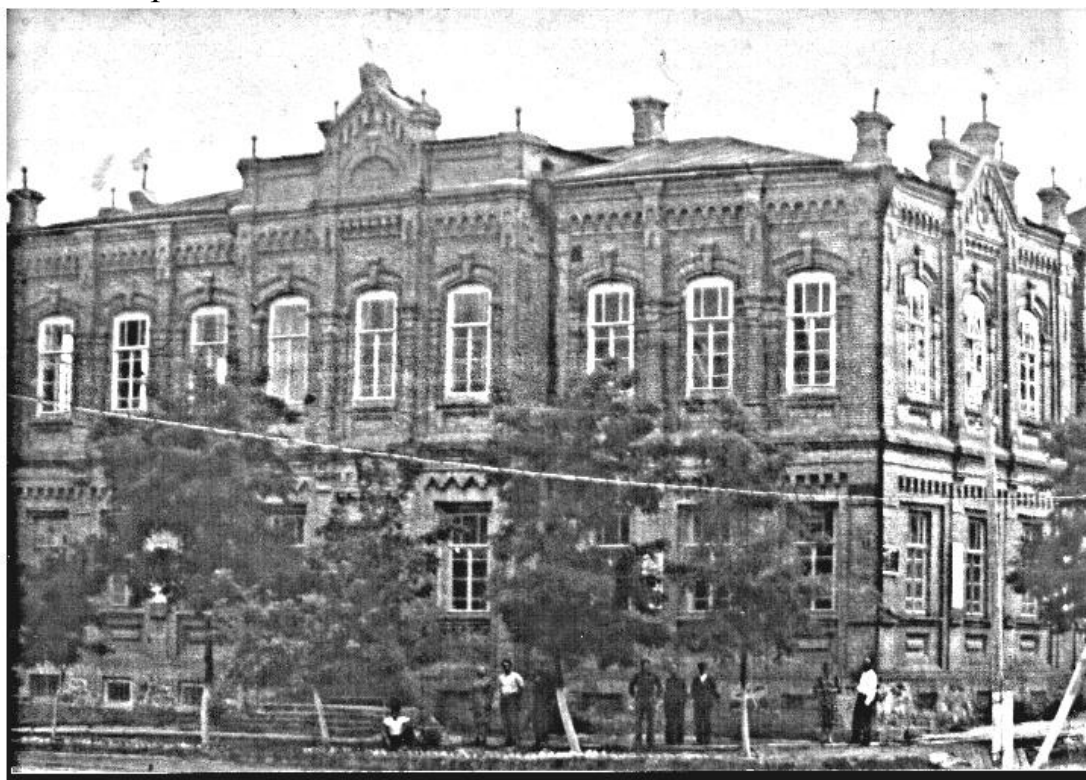
И. Сидоренко

библиотекарь Приморской центральной районной библиотеки

ПАМЯТНИК ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

В Приморске на пересечении улиц Кирова и Чапаева, прикрыв свою величавую красоту тенью старых деревьев, стоит здание районной библиотеки. С начала 20 века здесь располагалось реальное училище для мальчиков, организованное на базе мужского двухклассного училища. Учащихся готовили к поступлению в коммерческие училища и высшие учебные заведения. Преподавателем реального училища был председатель первого Ногайского Совета Новицкий А.А., расстрелянный в 1918 году карательным отрядом полковника Дроздовского. В 1918 году здесь учился будущий генерал Советской Армии, участник Великой Отечественной войны правозащитник Григоренко П.Г.

23 января 1921 года на базе реального училища решением Бердянского Военно-революционного комитета создается Ногайский сельскохозяйственный техникум, который занимал это здание с 1921 по 1973 год. В 1973 году, после переезда техникума, помещение реального училища было отдано Приморской СШ № 2 под учебный корпус. С 1991 года этот дом занимают Приморская районная библиотека и библиотека для детей, а также отдел культуры и туризма райгосадминистрации.

В 1991 году здание внесено в Государственный реестр памятников истории и культуры. И это не случайно. В нем, отмеченном романтизмом раннего

модерна, можно найти и элементы далекого Романовского периода, и архитектурные приемы Ренессанса, и французского рококо. Строительство было начато в конце 19 века и продолжалось около 10 лет. Это был период рискованного смешения стилей и наше здание - живое свидетельство этому.

Мы любим великолепным карнизным междуэтажным поясом, состоящим из множества декоративных зубчиков, сухариков, в архитектуре называемых дентикулами. Сегментные арочные проемы над окнами, с искусно выточенным замковым камнем в центре, гармонично сочетаются с разделительной, великолепной полуколоннадой, с оригинально выделенной венчающей частью. Множество разнообразных парных пилястр подчеркивают величественность и благородство строения. А венчающий ступенчатый карниз! Это штрих изящества и элегантности. Арочная ступенчатая каскада, как кружевной воротник, умело вписалась в общую картину строения. Каждое здание имеет свой вход. В зависимости от архитектурной задачи, поставленной перед зодчими, он может быть скромным или пышно оформленным. Сооружения периода Ренессанса не отличались роскошью порталов – входов. И у нас он довольно скромно, выдержан в характерном стиле: литые чугунные опоры, обработанные вертикальными желобками – каннелюрами, завершающиеся чудесной капителью.

Переступаешь порог здания библиотеки и переносишься в совершенно иной, далекий от нынешней суеты мир. Тишина, прохлада... Длинный коридор – коробочная аркада с одной стороны, и два широких прямых лестничных марша с другой. Правда, красивые стилевые литые перила уже давно заменены обычными металлическими прутьями. И только скромная балюстрада, тетива и ажурные подступеньки сейчас радуют глаз посетителей дробным растительным орнаментом, очень напоминающим французский рокайль.

Поднимаясь по широкой лестнице ощущаешь радость прикосновения к старинной красоте. Памятник культуры и библиотека – как удачна эта связь, которая ко многому обязывает и библиотекарей и читателей.

Как страж истории,
Хранитель старины
Стоит творенье XIX века
И всем ветрам и непогодам вопреки,
Своей, о Храм,
Ты не утратил красоты!
В себя вобрал все стили историзма, -
А это и барокко, ренессанс...
Есть в здании своя харизма, -
Всмотрись, прохожий,
приостановись!
Изящество дентикул и карнизов,

Проемов арочных над окнами каскад,
Колонки с романтической капителью, -
Все это –
грациозный наш фасад!
Для всех всегда открыты щедро двери
Маня к себе уютом, тишиной...
И надо дань дать чудной атмосфере,
Что будоражит, вдохновляет красотой.
Пропитано здесь все целебной праной,
Несовместимой с каждодневной
суетой...

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: БЕРДЯНСЬКИЙ ВЕКТОР

Бібліотечне краєзнавство відіграє важливу роль у сприянні духовному розвитку читачів. Усвідомлюючи важливість саме цієї частини діяльності книгозбірень, бібліотекарі Бердянська намагаються розширити коло форм і методів популяризації краєзнавчої літератури, використовуючи сайт бібліотеки <http://berd-lib.at.ua/>.

На його сторінках з 2006 року постійно публікуються поточні краєзнавчі бібліографічні покажчики нових надходжень «Література про рідний край». Так, бібліографічний покажчик за 2010 рік подає інформацію про 86 документів, яка розміщена у дев'яти розділах:

- З історії дослідження краю;
- Запорізька Січ. Гетьмани та народні герої Запорізької Січі;
- Край у період Великої Вітчизняної війни;
- Природа, екологія краю;
- Область: події, люди, факти;
- Бердянськ: події, люди, факти;
- Освіта, культура, література та мистецтво краю;
- Бібліотеки області та міста, ЗМІ;
- Новинки художньої літератури письменників-краєзнавців.

З нагоди 180-ї річниці заснування міста з'явилося багато публікацій в періодиці, окремих видань до свята. На сайті розмістився новий ювілейний покажчик – «Бердянську – 180 років». Відомості про видання, які надійшли до бібліотечного фонду (60 прим.), представлені у розділах:

- Основні віхи 180-літньої історії міста;
- Життя міста у подіях, датах, звершеннях;
- Історія міста у фотографіях;
- Святкування 180-річного ювілею Бердянська.

Віртуальними бібліографічними покажчиками користуються студенти та школярі при написанні рефератів, повідомлень, а поціновувачі краєзнавчої літератури завжди можуть слідкувати за новинками.

Згодом нові краєзнавчі видання розмістилися на веб-сторінці «Квітучий мій краю, Бердянська земля» - віртуальній книжковій виставці, що містила фото документа, бібліографічні дані, аналітичну інформацію, різноманітні посилання тощо.

Бердянці закохані у своє місто, воно надихає їх на творчість. Бібліотекарі запропонували своїм землякам взяти участь у проєкті створення святкової віртуальної літературно-поетичної збірки «Про рідне місто з любов'ю», присвяченої 180-річному ювілею Бердянська. Відповідно до умов поетичного конкурсу була визначена основна тема творів – місто Бердянськ у всій своїй

красі, його історична і культурна спадщина, видатні особи, сьогодення і майбутнє, почуття, які викликає у городян мала батьківщина.

Збірку вирішили розмістити на сайті книгозбірні. За бажанням автора допускалася публікація під псевдонімом, якою скористалися поети-початківці не дуже впевнені в довершеності своїх творів.

Була створена робоча група у складі директора ЦБС Гусак Г. М., завідуючої методико-бібліографічним відділом Тюркеджи І. В., завідуючої сектором абонементу центральної бібліотеки Оситнянко Т. Г., бібліотекаря-консультанта Інтернет-центру Ясинчук Л. С. На її засіданнях обговорювалися численні питання реалізації проекту, починаючи з організаційних документів (Положення про конкурс, плани і терміни його реалізації) до запрошення літературних консультантів і відбору кращих творів, визначення переможців тощо. Популяризації бібліотечного проекту сприяла прес-конференція для бердянських засобів масової інформації, результатом якої стали численні статті в газетах та місцевих інформаційних виданнях, сюжети у випусках новин на телебаченні та на місцевому радіо. Положення про збірку були передані до філій ЦБС, бібліотек інших систем і відомств, навчальних закладів. Рекламні повідомлення супроводжували всі заходи, які відбувалися у мережі публічних книгозбірень. На сайті та інформаційних стендах розміщувалися запрошення до участі у створенні збірки. Слоган «Поділися своїми почуттями до рідного міста зі світом» знайшов стежинку до читацьких сердець: перші публікації з'явилися на сторінках бібліотечного сайту вже через місяць.

На запрошення бібліотекарів відгукнулися не лише місцеві поети, а й ті, що проживають далеко за межами Бердянська і району. Їх поєднала щира любов до рідного краю. До збірки увійшли твори 21 автора. Поряд з поетичними рядками були розміщені чудові фотографії з мальовничими видами Бердянська.

Напередодні Дня міста у центральному парку за підтримки відділу культури виконавчого комітету Бердянської міської ради відбулась святкова церемонія нагородження учасників збірки подарунковими дисками. А відвідувачі бібліотечної веб-сторінки ще й до сьогодні діляться своїми враженнями: «Щиро вдячна за чудову збірку. Нехай хтось і скаже, що вірші не професійні, мають якісь, з погляду літераторів, вади. Не це головне. Добре, що пересічний бердянець може винести на широкий загал свої поетичні твори. Ми отримали унікальну можливість почути думки та мрії, побажання та роздуми земляків».

Бібліотеки вже визначили своє місце у популяризації брендів територій і саме формування електронних краєзнавчих ресурсів має стати пріоритетним напрямком роботи публічних книгозбірень Бердянська.

ИСТОРИЯ АЛЕКСАНДРОВСКА В ЛИТЕРАТУРЕ

В библиотечном фонде Запорожской ОУНБ особое место занимает коллекция документов по истории нашего края, г. Александровска.

Первым таким комплексным исследованием стала книга Я. П. Новицкого «История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии», увидевшая свет в 1905 г. В издании рассматривается широкий круг вопросов: штат Александровской крепости, колонизация земель, быт населения, первые школы, церковное устройство, названы имена и фамилии первых жителей.

Оставил свое описание Александровска в книге «Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье» А. Афанасьев-Чужбинский, командированный в 1858 г. с целью описать судоходство, рыболовство и быт жителей, обитающих по Днепру. Известный писатель и фольклорист назвал его «жалким городишком», в котором нет ни одного порядочного строения, лучшее здание – острог, который всегда переполнен, почти никакой промышленности, нет аптеки, гостиницы. Но есть женский пансионат, где между прочими предметами преподаются и изящные искусства, «в этом случае Александровск перещеголял многие уездные города, ибо в захолустьях наших провинций мальчиков ещё учат чему-нибудь, но для девочек это считается излишней роскошью»¹.

Предвидя будущее города, Александр Степанович писал: «С той минуты, как раздадутся в нем свистки паровозов и пароходов, для него настанет новый акт, который в год, два – заставит позабыть, что здесь недавно существовала жалкая пародия на город»².

Ценным источником для тех, кто изучает историю города Александровска, являются «Отчеты Александровской Уездной Управы», «Журналы Александровской Городской Думы» «Отчеты Александровского Общественного Управления», дающие полное представление о жизни города в том или ином году.

В 60-70-х годах XIX века Александровский уезд прославился на всю империю своими удивительными преобразованиями на ниве народного просвещения благодаря Н. А. Корфу. Николай Александрович был организатором начальных земских школ для народа и всю сознательную жизнь

¹ / стр. 149

² / стр. 153

занимался просвещением крестьян. Он создал новую сельскую школу – так называемую "корфовскую трёхзимку", для которой сам составлял программы и пособия для учителей. Его опыт приезжали перенимать со всей России. В фонде библиотеки имеется «Отчет члена Александровского уездного училищного совета барона Н. А. Корфа за 1869-1870 год».

Заметный след в развитии Александровска оставил городской голова Ф. Мовчановский (1875 – 1911). Об этом рассказывается в книге П. В. Каменского «История одного погрома». Жители города уважали и любили Феликса Францевича. При его правлении из маленького захолустного городка Александровск превратился в 40-тысячный город с мостовыми, водопроводом, четырьмя средними учебными заведениями, двумя линиями железных дорог, благоустроенной пристанью на Днепре. И не было ни одного полезного благого дела в городе, которое бы не инициировал или не возглавлял Мовчановский. Он был и «зачинателем открытия в 1903 г. школы - хутора для глухонемых детей в двух верстах от г. Александровска, на пахотных землях поселка Вознесенка»³(ныне территория Зеленого Яра). Гласный городской думы доктор В. М. Самсонов, посетивший школу, так говорил о ней: «Это образцовая школа, которую я встречал только в Лондоне...». Однако центральное опекуновство весьма ревностно относилось к тому, что в Александровском уезде достигли успехов самостоятельно, а не под руководством центра. В результате ревизии в 1911 г. Мовчановского арестовали, но дело закрыли (прекратили) из-за отсутствия состава преступления. Сам хутор был разгромлен и превратился в заурядную школу для глухонемых.

В начале XX века в стране возникла революционная ситуация. Пролетариат Александровска поддержал выступления рабочих России. В городе начались забастовки, стачки, митинги, а в декабре 1905 г. и вооруженное восстание. О революционных событиях 1905 г. в городе рассказывают сборники «Славная страница в истории Александровска» (Запорожье), «На баррикадах. 1905 год в Александровске». О событиях 1917 года повествует издание «За власть Советов».

Главным украшением нашего уездного города был кафедральный Покровский собор. О его трагической истории рассказывает Г. Горбань в одноименной книге⁴. История собора описывается на фоне истории Александровска. Покровский собор для жителей города был, прежде всего, главным местом духовного единения. К сожалению, с 1934 г. его закрыли для посещения, а к 1940-1941 гг. от этого памятника архитектуры остались лишь груды щебня и мусора.

³ / стр. 5

⁴ Горбань Г. В. Свято-Покровский Соборь : Александровськ-Запорожьє / Г. В. Горбань. – Запорожьє : Интербук, 1991. – 63 с.

Сегодня вновь устремляются ввысь 5 куполов красавца-собора, символизируя вечность человеческого духа, бессмертие нашей памяти и нашей истории.

С 1904 г. в Александровске действовал санаторий «Александробадь». Располагались его строения вблизи Днепровских порогов, на самом берегу Днепра. Вот как описывается эта здравница в книге «Санаторія «Александробадь»: «Санаторія открыта круглый годъ, состоитъ изъ главнаго корпуса, виллы, группы домиковъ для жилья на открытом воздухе и ряда летних помещений. Санаторія освѣщается электричеством и снабжена центральнымъ отопленіемъ. Въ главномъ здании помещается: водолечебное отделение, врачебный и электрической кабинеты, читальни и столовая съ чудеснымъ видомъ на Днепръ»⁵. В санатории лечили болезни нервной системы, сердца и сосудов, пищеварительных органов, женские болезни и др. Одним из правил для больных было «не вести между собой никаких разговоровъ о болезнях»⁶. Курорт славился живописными ландшафтами. На ряде скал были установлены статуи исторических деятелей, литературных персонажей, различных зверей. Александробад был значительным лечебным центром нашего края. Слава о нем гремела повсеместно. Сюда приезжали лечиться и отдыхать не только со всех концов страны, но и из-за рубежа. В 1919 г. санаторий был разграблен и сожжен махновцами.

Новые страницы в истории г. Александровска выявляются в ходе историко-краеведческих исследований Запорожского национального университета (кафедра исторического краеведения). Весомый вклад в развитие историографии города, в частности, внес доктор исторических наук, профессор А. И. Карагодин, а его книга «История Запорожского края (1770-1917)» является учебником для студентов. Немало внимания уделяется освещению истории г. Александровска и в «Записках науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету». Так, в первом выпуске опубликована статья Подоляк Я. О. «Олександрівська міська жіноча гімназія», в третьем - В. Г.Ткаченко «Бібліографія і матеріали до історії міста Олександрівська та Олександрівського повіту».

Изучение и популяризация истории г. Александровска является неотъемлемой частью деятельности сотрудников областного краеведческого музея, которые стояли у истоков создания историко-культурной заповедной территории «Старый Александровск». На страницах первого номера журнала «Музейний вісник» (выходит с 2001 года), опубликованы статьи научных работников Линникова В. А. «Влияние первой мировой войны на промышленное развитие Александровска», Черноморец В. «П. Ф. Бузук - основоположник

⁵ Санаторія "Александробад". Акціонерное общество на Днепре, бл. г. Александровска. – [М. : Тип. "Земля". – С. 9.

⁶ Там же, С. 10.

природоохранного движения в Александровске (К 90-летию Хортицкого общества охранителей природы)», К. С. Карафин «Гостиные ряды Александровска» и др.

Нужно отметить, что в последнее десятилетие интерес к истории города, его нелегкой судьбе возрос и среди писателей, журналистов нашего края, что нашло воплощение в ряде изданий. В конце 90-х вышло сразу две книги по истории г. Александровска. Одну из них – «Популярные очерки истории Александровска», подготовили Н. Кузьменко и В. Чернолуцкий. Основу изданий составили архивные материалы, интересные подробности о строительстве крепости, положившей начало нашему городу, его первых поселенцах, торговле и ремеслах, о судьбах запорожцев, изгнанных со своих исконных земель. Л. Волова и А. Чуприна, авторы второй книги «Александровск-Запорожье: Очерки истории города», излагают основные вехи истории города через призму исторических фактов, фрагментов хроники.

В 2005 г. в издательстве "Тандем-У" опубликована книга "Запорожье и запорожцы", содержащая очерки по истории города, жизни и деятельности известных людей Александровска.

В декабре 2004 г. исполнилось 75 лет старейшему району г. Запорожья – Жовтневому, расположенному в его историческом центре. Именно здесь в 1770 г. была основана Александровская крепость. Район и сегодня остается духовным центром города, в котором сосредоточены все историко-архитектурные памятники XVIII века. К этой знаменательной дате в жизни областного центра ОУНБ имени А. М. Горького подготовила рекомендательный указатель литературы "Тут народилося Запоріжжя". Пособие отражает литературу о прошлом и настоящем района, фотоматериалы и другие документы.

Приведенные в статье источники представляют лишь ключевые документы обширного краеведческого фонда, содержащего информацию по истории Александровска.

Л. Изюмова
заместитель директора по научной работе и информатизации
Коммунального учреждения «Запорожская областная универсальная
научная библиотека имени А.М. Горького» Запорожского областного совета

КРАЕВЕДЧЕСКИЕ ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ ЗАПОРОЖСКОЙ ОУНБ ИМЕНИ А. М. ГОРЬКОГО

Библиотечное краеведение уже немыслимо без использования новых информационных технологий, позволяющих облегчить доступ читателей и пользователей к необходимой им краеведческой информации. Основные краеведческие электронные ресурсы Запорожской областной универсальной научной библиотеки имени А. М. Горького составляют:

- описания краеведческих документов в электронном каталоге;
- краеведческие базы данных (библиографические и полнотекстовые);
- краеведческие электронные библиографические издания;
- электронные версии печатных краеведческих документов.

В электронном каталоге ОУНБ отражаются все виды документов краеведческих коллекций библиотеки. Количество записей в нем превысило 17 тыс., среди них – информация о книгах, брошюрах, статьях, картах, нотах, оптических дисках и компьютерных файлах.

- Головна сторінка - Електронний каталог - Відібрані документи

Умови пошуку (Краєзнавчий)	Умови пошуку Всі документи теми з підтемами "Запорожская областная государственная областная державна адміністрація - розпорядження" Вид документа вкючаючи (Комп'ютерний файл)
Результати 1 - 20 від загального числа 17122	Результати 1 - 20 від загального числа 186
1. Додати Брошура Бр "Сврейське населенн 63.3(4Укр)5 19-20 листопада 199 E22	1. Додати Комп'ютерний файл Про Грамоту Запорізької обласної державної адміністрації 67.9(4Укр)300 Запорізької обласної державної адміністрації № П78
Опис документа	
2. Додати Брошура "Актуальные проблем конф. Запорожье : Рес 20.1 проблемы охраны ок А	
Опис документа	
3. Додати Бр 20 А	
Опис документа	
4. Додати Бр 63 Б	
Опис документа	

УКРАЇНА
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
РОЗПОРЯДЖЕННЯ
голови обласної державної адміністрації

30.06.2011 № 247

Зареєстровано в Головному управлінні юстиції у Запорізькій області 07.07.2011 за № 33/1475

Про Порядок використання коштів обласного бюджету, виділених на Програму підтримки розвитку козацтва в Запорізькій області на 2011-2014 роки

ий проект п
затверджен
ї державної

тів з обласн
шньогоспод
ення голови

Для создания ЭК используются возможности автоматизированной информационно-библиотечной системы «УФД / Библиотека». Модуль каталогизации документов обеспечивает создание и поддержку средств

классификации документов различного типа классификаторами, а также рубрикаторов и ключевых слов. Кроме этого, процесс каталогизации содержит возможности создания и поддержки авторитетных записей, различных перечней типовых значений, регистрации библиотечных описаний документов в соответствии со стандартами, в частности, ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления», USMARC и UNIMARC, а также регистрации документов по образцу, классификации документов по выбранным схемам, описания связей между документами (издание - номер - статья, перевод - оригинал, серия - подсерия - выпуск и т.д.); внесения ссылок на электронную копию документа, который может храниться в базе данных системы, в локальной сети библиотеки, в сети Internet, составления библиографических справок, указателей и других документов путем применения соответствующих шаблонов.

Краеведческие базы данных представлены на сайте блоками Календарей знаменательных и памятных дат Запорожья, «Запорізька область: динаміка розвитку», электронной версией газеты «Червоне Запоріжжя» за 1944 год — основательницы коллекции краеведческих периодических изданий. Все перечисленные базы данных относятся к иерархическому типу: их можно представить как дерево, состоящее из объектов различных уровней. Их можно также охарактеризовать как реляционные, исключающие высокую степень избыточности хранимых данных и, тем самым, обеспечивающих оптимизацию поисковых возможностей. Все наши базы данных являются централизованными и хранятся на сервере библиотечного сайта.

Краеведческие электронные библиографические издания на сайте библиотеки сосредоточены в рубрике «Ресурсы». Так, в ее подрубрике «Города и села Запорожской области» опубликованы краеведческие пособия, приуроченные к юбилейным датам со дня основания городов Мелитополя, Вольнянска и поселка городского типа Акимовка, а подрубрика «Лица Запорожья» содержит библиографические указатели, посвященные выдающимся деятелям запорожского края.

Головна · Ресурси · Місцеві видання
Газета "Червоне Запоріжжя" 1944 рік

Скачать Djvu View

Электронные версии краеведческих изданий — достаточно обширный массив документов, которые можно разделить на отдельные группы.

К первой относятся оцифрованные краеведческие документы из числа редких и ценных изданий, ко второй — электронные документы, безвозмездно переданные библиотеке их создателями или собственниками. Основанием для их оцифровки или публикации являются не только договоры, но и разрешения, предоставленные нам по электронной почте. К третьей группе можно отнести публикации отдельных страниц новых поступлений документов, содержащих информацию о крае (раздел «Издательские новинки Запорожского края»).

Особенности процесса оцифровки изданий в библиотеке обусловлены, прежде всего, состоянием документа. Перевод бумажных книг в электронный вид включают несколько подходов, которые используются в практике ЗОУНБ. Чаще всего издание сканируется на планшетных сканерах форматов А4 или А3, (иногда фотографируется) для получения копий страниц в виде графических (обычно растровых) изображений. При этом сохраняется оригинальная вёрстка издания, а также исключаются какие-либо ошибки. Однако в этом случае невозможен поиск или извлечение фрагментов текста для других целей. Эта технология использовалась в работе с небольшими по объёму документами и с документами, имеющими специфические особенности правописания, при распознавании которых возникали существенные трудности. Основная часть таких документов размещается в рубрике «Сокровищница края».

В работе с некоторыми документами использовался опциональный подход: распознавание текста с применением технологии «оптического распознавания символов» с последующим сохранением текста в одном из форматов электронных книг, как правило, PDF и DjVu. В этом случае возможен полнотекстовый поиск по книге, а также индексация больших массивов электронных книг, однако затрудняется воспроизведение оригинальной вёрстки, изображений, схем и формул, практически неизбежными становятся ошибки распознавания.

В последнее время, с использованием форматов PDF и DjVu, применяется смешанный подход: текст издания распознаётся в автоматическом режиме и подкладывается под оригинальные растровые изображения страниц, что позволяет совместить преимущества обоих подходов.

Ежегодно переводится в электронный вид более тысячи страниц документов различного формата. Предложения для создания электронных копий формируют библиотекари отделов краеведения, редких и ценных изданий. Все электронные копии представлены на сайте www.zounb.zp.ua. Следует отметить, что, помимо ознакомления пользователей с библиотечными коллекциями краеведческих изданий, оцифровка документов предполагает и снижение рисков

потери или повреждения оригинального бумажного носителя, поскольку читателям, при необходимости, всегда можно предложить электронную копию.

В связи с празднованием 80-летия пуска Днепрогэса, заложившего фундамент стремительного развития города, в ОУНБ реализуется проект создания электронной библиотеки «Запорожский промышленный комплекс»: оцифрованы 5 выпусков «Днепростроя» и 19 выпусков «Хроники Днепростроя» (бюллетеней государственного Днепровского строительства), 12 изданий, посвященных ее строителям, авторам и руководителям проекта. В дальнейшем электронную библиотеку пополнит блок изданий, содержащих информацию о сооружении ведущих предприятий металлургического, химического и машиностроительного комплекса региона.

Головна » Ресурси » Знаменні дати » Ювілейні дати

Днепрогэсу — 80 лет

Пуск первой очереди — пяти энергоблоков Днепровской гидроэлектростанции состоялся 10 октября 1932 года. Этот день принят первой электроэнергией Днепрогэс выдал 10 октября 1932 года, когда в 5 часов 30 минут был введен первый агрегат гидроэлектростанции. Днепрогэс выдал первую электроэнергию Днепрогэс выдал 10 октября 1932 года, когда в 5 часов 30 минут был введен первый агрегат гидроэлектростанции. Днепрогэс выдал первую электроэнергию Днепрогэс выдал 10 октября 1932 года, когда в 5 часов 30 минут был введен первый агрегат гидроэлектростанции.

Показать фото

Хроника Днепростроя. Ежемесячный бюллетень

- Днепр работает на социализм
- Днепровская гидроэлектрическая станция
- Днепротес. Как строилась плотина.
- Днепрострой. 1929. № 4-5 (10-11)
- Днепрострой. 1929. №1-2(7-8)
- Днепрострой. 1929. №6
- Днепрострой. Днепровская ГРЭС.
- Дніпрельстан. Щодекадний журнал
- И. Кугель. Строительство СССР Днепрострой
- Испытание днепровской плотины
- Рубин М. С. Днепрострой
- Электрическая сказка на Днепре

« Ювілейні дати

Головна » Ресурси » Знаменні дати » Ювілейні дати » Днепрогэсу — 80 лет

Скачать pdf

ДНЕПРОСТРОЙ.
Сообщение, заслушанное на Высших курсах по организации строительства в марте 1929 г.

Проекты строительства Днепростроя имеют более, давность. Первые исследования сооружений и первые проекты в 90-м годам XVIII столетия. Всю же историю развития плотины можно разделить на два периода: один период до 1905 г. до последних лет. Первый период — с конца XVIII столетия до 1905 г.

Значительную часть краеведческих ресурсов содержит веб-страница «Творчество запорожцев». В этом разделе сайта размещаются авторские страницы запорожских литераторов, ученых, краеведов. Чаще всего структуру таких страниц составляют рассказ о жизни и творчестве автора, перечень его работ и публикаций о нем, фотодокументы, тексты сочинений. Контент раздела представлен Анатолием Рекубрацким, Александром Бродягой-Бродецким, Ольгой и Андрием Будугаями, Игорем Кочиным, Алексеем Огульчанским, Виктором Батурой и другими известными запорожцами.

Головна » Ресурси » Місцеві видання » Із доробку Запоріжців » Олег Зоин	у імені О.М. Горьког
Вчера (Обыкновенный роман)	
Вчера	морські професії. З кованим. Він може
<i>Обыкновенный роман</i>	
Анонс	Головна » Ресурси » Місцеві видання » Із доробку Запоріжців
<i>Русская проза практи пытается найти и на наешный, бестолковы</i>	Олексій Якович Огульчанський
Головна » Ресурси » Місцеві видання » Із доробку Запоріжців	
Олег Зоин	
<ul style="list-style-type: none">• Вчера (Обыкновенный роман)• КАТЬКА-С-МАЛОГО-БАЗАРА (Рассказ)• УБИЙСТВО ПО-БЕРДЯНСКИ (Рассказ)	

Одно из направлений формирования электронных краеведческих ресурсов — размещение на сайте информационной продукции в форме дайджестов и указателей публикаций о Запорожье («Культурная жизнь Запорожья», «Запорожье на страницах центральной прессы»), которое отличается актуальностью и повышенным спросом у пользователей.

Новый тренд — хранение в библиотечных фондах электронных копий региональных газет. В частности, редакция Черниговской районной газеты «Нива», начиная с 2011 года, передает библиотеке на хранение электронные версии каждого нового номера, подготовленного к выпуску.

В перечень краеведческих ресурсов библиотеки входит и региональный информационный портал «Запорожье», который отображает веб-ресурсы края, имеет свою собственную структуру и навигацию,

Электронные краеведческие ресурсы библиотеки постоянно развиваются, воплощаются в новые формы. Краеведческая информация давно вышла за стены библиотеки и, представляя ее в глобальной сети, библиотека не только обеспечивает доступность создаваемой информации, но и распространяет знания о своем регионе, способствует формированию и развитию информационных краеведческих потребностей, наращиванию интеллектуального потенциала родного края, сохранению культурного наследия региона.